

Om att använda historiska kartor

Bakgrund

Den här vägledningen handlar om hur man kan använda historiska kartor för att kunna förstå sig på ett landskap. Det är en kortfattad beskrivning av hur man kan gå tillväga för att komma igång med att använda den främsta källan till det svenska odlingslandskapets historia.

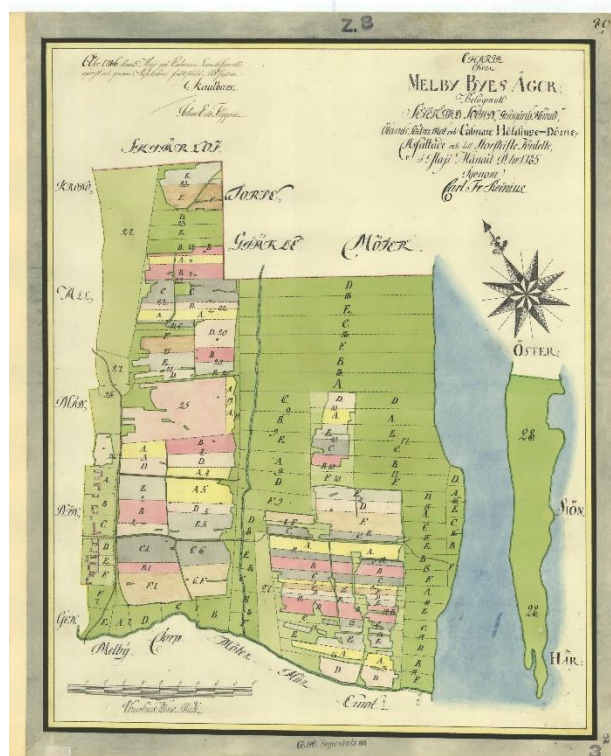
För att kunna förstå dagens landskap måste vi få en uppfattning om hur det har kommit till. Det vill säga vi måste studera området historia. I en sådan studie av landskapet och dess utveckling måste vi förlita oss på många olika typer av källor. Här är exempel på några:

- Lokalhistorisk litteratur - sockenböcker m.m.
- Muntliga källor - i form av människors berättelser
- Historiska kartor - skifteskartor samt alla andra äldre kartor
- Skriftliga dokument - brev, avtal, arkivmaterial m.m.

Här ska vi koncentrera oss på en av de viktigare och kanske också mest lättillgängliga källorna: de historiska kartorna. Kartorna ger oss en bra inblick i hur just det område vi är intresserade av har brukats i äldre tider. Men inte bara det. De ger oss också en helhetsbild över hur hela byn har funkats. Nog så viktigt för att verkligen förstå landskapet i just den här byn. Beroende på syftet så kan man alltså både få en bild av vilken typ av markanvändning som pågår vid ett specifikt tillfälle (åker, äng, betesmark osv). Men också få det studerade området insatt i sitt by-sammanhang (hägnader, inäga, utmark, skiftesindelning, byns fredningssystem osv.).

När man ska undersöka ett visst område är det bra att ha i minne att landskapet kan studeras i en mängd olika skalor/nivåer och ur olika perspektiv. Här är det ju det historiska/kulturhistoriska perspektivet som vi har. Och då brukar följande tre skalor/nivåer vara lämpliga:

- **Bygden.** Kan i de flesta fall representeras av socknen. På den här översiktliga nivån framgår tydligt till exempel vilken typ av landskap vi rör oss i: slättbygd, skogsbygd, bondebygd, herrgårdsbygd, kustbygd, fjällbygd...
- **Byn.** Nästa nivå är då själva byn där vårt undersökningsområde ligger. Byar finns i en mängd olika typer (radby, klungby m.fl.) och storlekar (från 2 till mer än 30 gårdar). Rör det sig om en ensamgård så faller den här nivån givetvis bort.

- Gården. Byns territorium delas mellan de olika gårdarna. Men på olika sätt i olika tider. Gården är dock inte en konstant enhet. Under skiftena kom mängder av gårdar att delas upp i allt mindre delar. Det är bra om man kan spåra upp det ursprungliga (medeltida) antalet gårdar i byn.

Till detta kan läggas en fjärde nivå. Till exempel en äng vars historia du valt att undersöka närmare. Men den avgränsningen är ganska konstlad, och för att ängen ska kunna förstås i sitt sammanhang behöver den i första hand knytas ihop med övriga ägor på den här gården. Till vilken gård hör ängen och hur brukas gårdens övriga ägor?

Skifteskartor

De mest kända historiska kartorna – skifteskartorna – har byn som indelningsgrund. Det finns tre stora skiftesreformer: storskifte, enskifte och laga skifte. De tillkom i den följd också. De är lite olika till sin karaktär. Observera dock att alla byar inte genomgick alla tre skiftena. Här skiljer det sig från by till by.

- Storskiftet var det första skiftet och genomfördes under senare delen av 1700-talet. Det omfattade enbart byns inägomark, dvs åker och äng allra närmast byn. Utmarken, ofta i form av en skogklädd betesallmänning, skulle behållas som ett gemensamt ägt markområde.
- Enskiftet var från början tänkt att bli väldigt radikalt. Tanken var att varje gård i byn skulle ha all sin mark samlad i en enda ägofigur. Därav namnet. Det här fick man så småningom backa på och tre-fyra skiften per gård blev ganska normalt.
- Laga skiftet var det sista skiftet och var en lagfäst modifiering av enskiftet. Ofta är det gränserna från detta skifte som vi kan se runt om i landskapet idag. De sista laga skiftena genomfördes långt in på 1900-talet.

Det första man ska göra är att inventera vilka historiska kartor som finns tillgängliga digitalt. Det gör man genom att gå in på Lantmäteriets hemsida på nätet. För att söka effektivt bör man redan från början veta namnet på både på byn och socknen, där området som man vill studera ligger.

Men innan man börjar söka bland kartorna måste man ladda ner ett visningsprogram som krävs för att man ska kunna se kartorna. Programmet kan du ladda ner [här](#).

Nu är du klar för att gå in på [Lantmäteriets hemsida](#). Det är lätt att navigera sig fram till fönstret där en sökning kan göras direkt från en karta. Så kallad Enkel sökning. Prova det först och se vad du kan hitta där.

Välj bland dropplistorna Län, Kommun och Ort först, och så kan du sedan söka dig fram till det område du vill studera. Alla kartor som du tycker verkar intressanta antecknar du namn och årtal på (t.ex. Laga skifte 1825). Ladda gärna ner kartorna på din egen dator, så har du dem lätt tillgängliga hela tiden. Det kan du göra genom att klicka på symbolen (vad det nu ska föreställa) till vänster om utskriftsymbolen uppe i aktivitetsfältet.

När du öppnar ett av de dokument som du hittat, så ligger ofta själva kartan först. Efter denna kommer den beskrivning som hör ihop med kartan.

Observera att kartorna ger både en ögonblicksbild och visar på ett framtida önskvärt tillstånd. Röda linjer brukar ange de gränser som skiftet avser att fastlägga. Även vissa vägar och samfälligheter är tänkta att anläggas efter att skiftet är genomfört.

Färgerna på kartorna. Det första man lägger märke till på kartorna är färgerna. De representerar olika typer av markslag. Åkern brukar ha en gul färg, betesmarken en ljusgrön färg och ängarna en mörkgrön färg. Det finns en del varianter på det här och därför bör man kolla upp med vad som sägs i beskrivningen. Där kan man försäkra sig om vilka färger som står för vilka markslag.

Numren på kartan. Ägorna på kartan är indelade i mindre delar. Bland annat beroende på fuktighet, bördighet m.m. Varje sådant område har ett nummer och det numret hänvisar till de tabeller som återfinns i beskrivningen till kartan.

I beskrivningen kan finnas många andra viktiga upplysningar. Bland annat om jordart, bördighet och har man tur kanske det sägs något om vad som växer där också. Träd och buskar brukar bland annat nämnas. Även namnet på markstycket kan ge viss information.

Ekonomiska kartan

Tiden mellan den sista skifteskartan och idag är ofta lång. Så här behöver man ofta fylla på med en annan källa. De två viktigaste är dels den ekonomiska kartan, dels olika typer av häradsekonomiska kartor. Ofta finns bara en av dessa två.

Den ekonomiska kartan framställdes mellan åren 1935-1978. Det fina med ekonomiska kartan är att det finns en underliggande flygbild på kartan. På kartan redovisas först och främst en grov indelning av markanvändningen i åker (gul) och annan mark (ofärgad). Särskilt intressant är kanske om det finns en tidig upplaga från 1930- och 40-talen. Då får man en bild av området mitt emellan skiftena och nutid.

Annan mark kan ju vara nästan vad som helst, men tack vare flygbilden kan man se hur mycket träd och buskar som växer på den marken. Och då kan man också sluta sig till om den hävdas på något sätt – eller inte. Stora öppna ytor tolkar man då kanske som betesmarker, men kan även hållas öppna på annat sätt. Till exempel slåtter. Marken kan ju också vara ohävdad, dvs. att den nu är inne i ett mycket tidigt igenväxningsstadium. Tät trädbevaxning betyder troligtvis icke hävdad skog.

I Skåne och i elva andra län i södra Sverige finns den häradsekonomiska kartan. En föregångare till ekonomiska kartan kan man säga. Den bygger på en sammanställning av en mängd laga skifteskartor och är indelad i kartblad. Tack vare den här kan man snabbt få en överblick över ett större område. I nästa skede bör man dock gå ner på bynivån och titta på den ursprungliga laga skifteskartan.

Övriga kartor och flygbilder

Riksarkivet. Här finns bland annat landets allra äldsta kartor från 1600-talet. Fördelen med att använda Riksarkivets hemsida istället för Lantmäteriets när det gäller dessa kartor är att de har "översatts" till skriven text. Skrivstilen på denna tiden är ju ofta mycket svår att läsa och här får man hjälp med att tyda vad som står på kartorna. Tack för det Riksarkivet! En bra start är att börja på denna sida där man söker via bynamnet - Sök bebyggelseenhet via registret [här](#).

Kartsök på Lantmäteriet. Här kan man dels hitta kartor med så kallad terrängskuggning, dels moderna flygbilder. Tack vare en kartläggning av topografin kan man nu se mycket små höjdförändringar i terrängen. Bra om man vill spåra strukturer i marken i form av äldre hägnader, gränser m.m. Klicka [här](#).

Jordartkartor SGU. Nu kan man via SGU:s hemsida beställa utdrag ur geologiska kartor, både när det gäller jordarter och berggrund. Testa och gå in på den här sidan. Klicka [här](#).

Flygbilder modell äldre. Vid sidan av kartor kan flygbilder, som vi ser här ovan, vara en viktig informationskälla. Nu finns lyckligtvis en rad äldre flygbilder på nätet. Kolla därför även in [den här sidan](#) på nätet. Det är enkelt att navigera sig fram till det område man är intresserad av.

Maj 2018

Lennart Nilsson, Riksantikvarieämbetet